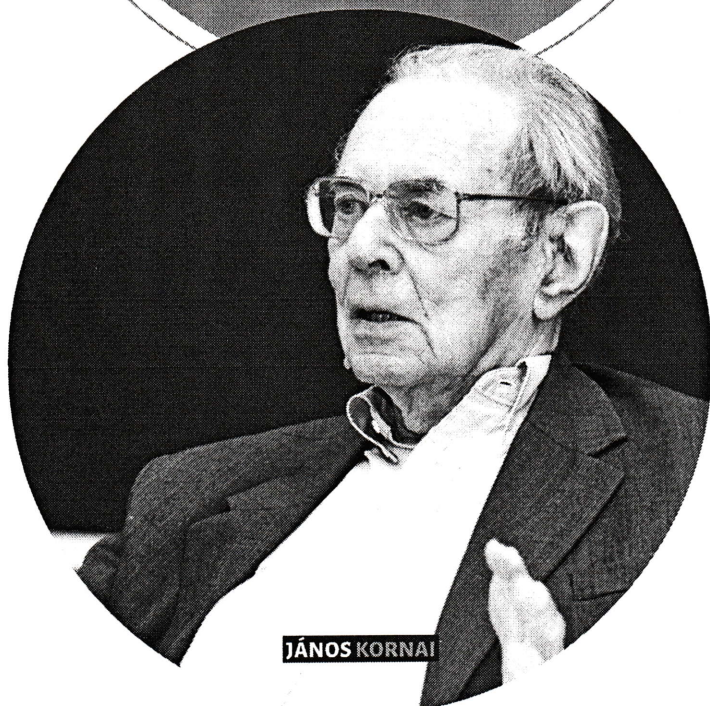


PERICOLE IMINENTE

EXCLUSIVITATE

Peterson Institute for International Relations (SUA) și School of Public Policy de la Central European University (Ungaria) au organizat o conferință la Budapesta, în perioada 6-7 mai 2014, pe tema „Tranziția în perspectivă: 25 de ani de la căderea comunismului” (Transition in Perspective: 25 Years after the Fall of Communism). La conferință au participat János Kornai, Leszek Balcerowicz, Václav Klaus, Anatoly Chubais și mulți alți renumiți decidenți politici și economiști din mediul academic. Textul de față este discursul ținut la dîneul conferinței de János Kornai.

8



JÁNOS KORNAI

■ **INTRODUCERE.** Chiar mi-aș dori să țin un discurs vesel și optimist. Am fost optimist atunci când lucram la cartea mea *The Road to a Free Economy*, în 1989. Mai târziu, am întreprins evaluări vaste ale transformării post-socialiste, cu diferite prilejuri, și, deși toate lucrările subliniau problemele, întotdeauna se terminau într-o notă optimistă. Și astăzi există mai multe progrese care mai pot da motive de satisfacție: în multe țări din Europa Centrală și de Est și în regiunile baltice dictatura a fost înlocuită cu democrație, economia de comandă cu economia de piață, socialismul cu capitalismul. Sentimentele mele sunt totuși umbrite de două evoluții deprimante.

Sunt maghiar – abia dacă poate mîntea mea să se oprească pentru o secundă din procesarea fluxului neîntreput de știri sumbre. 20 de ani Ungaria a mers înainte pe drumul dezvoltării democratice. Oamenii erau chinuți de varii probleme, dar cu toate acestea era de sperat că mai devreme sau mai târziu vom reuși să le depășim. Dar situația s-a înrăutățit în 2010, când forțele politice de la puterea țării au făcut o întoarcere de 180 de grade. În loc de consolidarea democrației, am asistat la abolirea sau reducerea drastică a numeroase instituții fundamentale ale democrației. În loc de asigurarea proprietății private, era atacată garanțarea acesteia. În loc de continuarea descentralizării, a reînviat tendința de centralizare.

Ceea ce s-a întâmplat aici în patru ani și ceea ce va continua, după toate probabilitățile, în următorii patru este un fenomen unic: Ungaria este prima – și până acum singura – dintre țările care au ales calea democratică în 1989-1990 și care a făcut o întoarcere de 180 de grade. Iar acest exemplu este destul pentru a dovedi că o asemenea schimbare *se poate întâmpla*. Drumul pe care am pornit în 1989 nu este neapărat cu sens unic; modificările, de natură istorică, nu sunt ireversibile. Dimpotrivă – și acesta este unul dintre aspectele crunte ale stării de fapt din Ungaria –, situația după o asemenea schimbare poate deveni ireversibilă pentru o lungă perioadă de timp. Democrația, în special în țările unde nu a prins încă rădăcini adânci, poate fi incapabilă de a se apăra. Poate fi doborâtă dacă este atacată fără scrupule și cu o determinare machiavelică.

Cel de-al doilea nor care umbrește întrunirea este situația ucraineană.

Nimeni nu poate spune cu siguranță ce vor aduce următoarele luni. Însă un lucru deja s-a întâmplat. Iar acesta este anexarea *de facto* a peninsulei Crimeea. Un principiu fundamental al Acordurilor semnate la Helsinki în 1975 a fost sanctitatea status quo-ului: granițele dintre state valabile la acel moment nu vor fi schimbate indiferent de motiv. Peninsula Crimeea a devenit parte a Ucrainei cu 20 de ani înainte de Acordurile de la Helsinki. Unul dintre principiile de bază ale Acordurilor a fost răsturnat în martie 2014, iar lumea a luat notă de aceasta și a răspuns numai gesticulând dezaprobat și introducând represalii ușoare. Asemenea schimbărilor din Ungaria, acesta reprezintă un precedent puternic, potrivit căruia este posibilă modificarea granițelor legale utilizând forța militară ca urmare a unui pretext sau altul, iar pentru acest scop cea mai evidentă scuză este de natură etnică.

Toate lucrurile pe care doresc să le spun în seara aceasta le voi discuta în lumina acestor două evenimente care au stabilit un precedent.

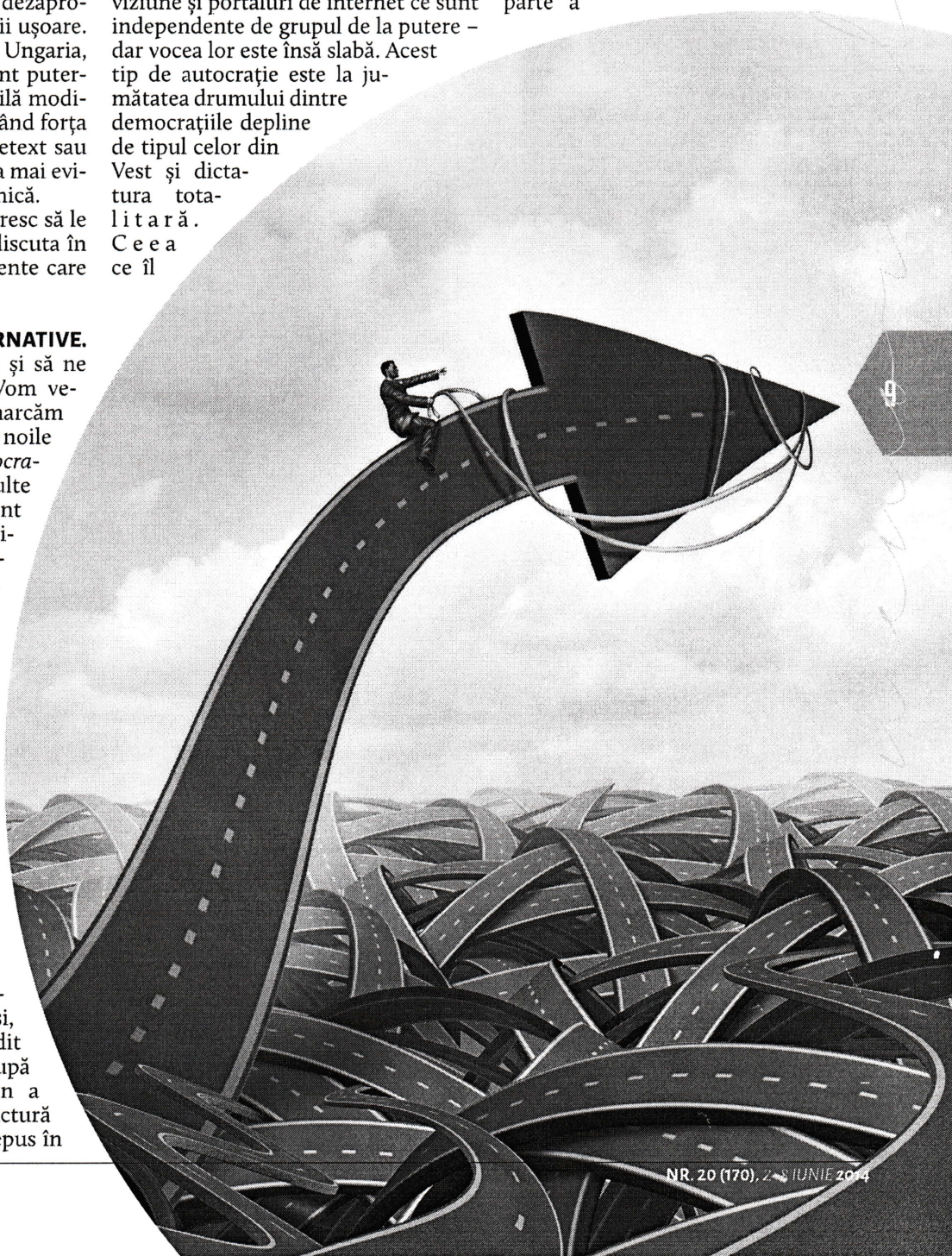
■ REGIMURI POLITICE ALTERNATIVE.

Să ne imaginăm harta lumii și să ne uităm la jumătatea estică. Vom vedea trei culori. Haideti să marcăm cu verde, culoarea speranței, noile democrații. Le numesc *democrații post-comuniste*. Deși multe dintre caracteristicile lor sunt identice cu cele ale democrațiilor tradiționale din Vest, cultura lor politică poartă încă amprenta trecutului comunist.

În partea de est a acestora se întinde o zonă foarte vastă, pe care o marchez cu roșu pal: aceasta este zona *autocrațiilor post-comuniste*. Prototipul lor este Rusia. După 1989, și aici s-a lansat tranziția spre economia de piață. Chiar la început, a apărut o structură constituțională democratică: alegeri parlamentare între partide concurente, dezbateri între guvernarea parlamentară și opoziție. Totuși, domnia democrației s-a dovedit a fi un episod foarte scurt. După câțiva ani tumultuoși, Putin a preluat puterea și o nouă structură politică a apărut. Aceasta a repus în

drepturi anumite aspecte ale sistemului comunist, în special puterea mare a statului, însă diferă, de asemenea, de acesta în câteva moduri semnificative. Liderul numărul unu (indiferent de care ar fi statutul său oficial) este investit cu o putere enormă și conduce peste un aparat ierarhic și politic strict centralizat, dar nu deține monopolul absolut de putere al unui dictator adevărat. Există partide în opoziție, au loc alegeri parlamentare, deși este adevărat că opoziția este slabă și sortită să piardă alegerile de la bun început. Există ziare, posturi de radio și de televiziune și portaluri de internet ce sunt independente de grupul de la putere – dar vocea lor este însă slabă. Acest tip de autocrație este la jumătatea drumului dintre democrațiile depline de tipul celor din Vest și dictatura totalitară.
C e e a
c e î l

distinge în principal de acesta din urmă este faptul că, deși regimul este foarte represiv, nu utilizează mijloacele cele mai brutale: arestarea și închiderea în lagăre de concentrare sau lichidarea fizică în masă a reprezentanților mișcărilor politice alternative. Cealaltă mare diferență față de sistemul comunist este aceea că regimul politic autocrațic este conectat la o economie în care proprietatea privată este dominantă. Puterea politică de la conducere deține poziții importante în economie, atât în sectorul de stat, încă semnificativ, cât și în sectorul privat. Cea mai mare parte a





eco-
n o m i e i
funcționează în conformitate cu legi-
tățile comportamentale ale capitalis-
mului.

Din cele 15 state rezultate din dez-
membrarea fostei Uniuni Sovietice,
trei țări baltice au devenit democra-
ții post-comuniste relativ stabile. Voi
poziționa Belarus și republicile Asiei
Centrale împreună cu Rusia în cate-
goria autocrațiilor post-comuniste.

Acum, după 25 de ani de la mo-
mentul 1989, se poate spune că
situația autocrațiilor post-comu-
niste este practic neschimbată; nu
există absolut niciun semn că mâna
de fier își va slăbi prinoarea.

Poziția Ucrainei este incertă, iar
acum a devenit mai ales problematică;
în cei 25 de ani, uneori a manifestat
semne ale democrației post-comu-
niste, alteori semne ale autocrației
post-comuniste.

Să ne întoarcem la harta noastră. La
est și sud de regiunea autocrațiilor pu-
tem vedea China și Vietnam. Acestea
întruchipează un al treilea tip, pe care
îl voi denumi *dictaturi post-comuniste*.
Vom marca această regiune cu roșu in-
tens. Economia se aseamănă, din mul-
te puncte de vedere, cu regimul lui Pu-
tin. Deși sectorul de stat a rămas sem-
nificativ, partea cea mai mare a resur-
selor economice este acum în proprie-
tate privată. Și aici lumea politică și cea
economică sunt strâns interconectate.
Diferența considerabilă stă în faptul că
în China și Vietnam partidele politice
de la putere nu au renunțat nici pen-
tru un moment la propriile puteri de
monopol. Liderii comuniști chinezi
și vietnamezi au făcut o analiză amă-
nunțită a erei Gorbaciov. Seria de eve-
nimente care a început cu *glasnost* și a

sfâr-
șit cu
dezinte-
grarea țā-
rii, pierderea
statutului de su-
per-putere și lichida-
rea monopolului politic
le bântuie ca un coșmar. Ori-
ce, însă numai asta nu! Liderii chi-
nezi și vietnamezi au luat o decizie de
neclintit ca niciodată să nu deschidă
poarta către mișcările politice libere.

Partidele chineze și vietnameze de
la guvernare sunt „comuniste” numai
cu numele: în prezent, ele nu au ab-
solut nimic în comun cu programul
Marxist-Leninist care urmărea abo-
lirea capitalismului. Lenin ar califica
aceste formațiuni politice drept bur-
gheze. Partidele chineze și vietname-
ze de la putere acceptă capitalismul
în practică, cooperează cu el și profită
de pe urma lui. Cazul Chinei și al Viet-
namului demonstrează clar că există
compatibilitate între capitalism și dic-
tatură. Este adevărat că nu există de-
mocrație fără capitalism, însă recipro-
ca nu este valabilă. Capitalismul poate
exista și funcționa pentru o perioadă
foarte lungă de timp fără democrație.
În ciuda speranțelor multor analiști,
nu există semne ale unei tendințe din
partea regimurilor tiranice de a da îna-
poi.

Nu voi continua să discut situația
anumitor state mici: Coreea de Nord,
Cuba și Venezuela. În schimb, mă voi
reîntoarce puțin la introducerea prele-
gerii mele. În 2010, Ungaria a schimbat
culoarea din verde în roșu pal. Nu mai
este o democrație post-comunistă, ci
o autocrație post-comunistă. Așa cum
am spus, aceasta este o premieră, până
acum unică. În acest punct întreb par-
ticipanții la această conferință: există
pericolul ca alte țări care acum sunt
încă în zona verde să facă o întoarcere
asemănătoare de 180 de grade?

■ **NAȚIONALISM.** Evenimentele isto-
rice arată că problema granițelor din-
tre state și a relațiilor dintre grupurile
etnice din interiorul granițelor este
unul dintre cele mai importante as-

pecte ale transformării post-so-
cialiste; este la fel de important
ca forma politică de guvernământ
și transformarea radicală a relațiilor
de proprietate.

Uniunea Sovietică s-a dezintegrat
în 15 state. Cehoslovacia s-a împărțit
în două. Aceste schimbări s-au pe-
trecut în mod pașnic. Dezintegrarea
Iugoslaviei, pe de altă parte, a fost ur-
mată de războaie sângeroase. La puțin
timp după declararea independenței
a izbucnit războiul între două state
desprinse din fosta Uniune Sovietică,
Azerbaidjan și Armenia. În regiunile
sudice ale Rusiei de astăzi au loc lupte,
aproape continuu. Iar acum ne aflăm
în mijlocul unei lupte ucrainene inter-
ne și al unui conflict ruso-ucrainean.

Am împărțit regiunea post-comu-
nistă în trei zone în funcție de carac-
teristica definitorie a structurii lor
politice. Însă toate țările din aceste
trei regiuni împărtășesc existența unui
conflict etnic. Intensitatea conflicte-
lor variază. Relativ vorbind, cea mai
„ușoară” formă este *retorica* naționali-
stă: laudarea superiorității grupului et-
nic majoritar, denigrarea minorităților
etnice sau instigarea împotriva popoa-
relor vecine. O situație mai gravă este
când aroganța rasistă naționalistă se
manifestă și *in fapte*. Poate lua forma
discriminării în procesul de educație
sau în distribuirea locurilor de muncă
sau limitării utilizării libere și recu-
noașterii oficiale a limbii minorității.
Din păcate, naționalismul poate lua
forma și unui comportament criminal.
Deși arareori, apar violențe pe motive
rasiste, precum profanarea cimitirelor
și sinagogilor evreiești sau chiar ucide-
rea romilor.

Nu există nicio țară din regiunea
post-comunistă care să fie imună la
epidemia de naționalism. Există, desi-
gur, anumite grade de naționalism: la
o extremă găsim cuvinte anti-semite
sau împotriva romilor aruncate pasiv
într-un stil „elegant”. Următorul ni-
vel: cuvinte dure, pline de ură. Apoi, la
un nivel mai înspăimântător: lovirea
membrilor unor minorități, intimidarea
prin parade ale trupelor înarmate.
Iar la cealaltă extremă: crima. Cine
poate și unde va duce incitarea la na-
ționalism?

■ **PERICOLELE RADICALIZĂRII ȘI EX-
PANSIUNII.** În cele trei zone și în fie-
care țară a regiunii post-comuniste își
fac apariția probleme economice sem-
nificative. Firește, natura dificultăților,

gravitatea relativă a diferitelor probleme variază de la o țară la alta. Cu toate acestea, există anumite probleme care sunt destul de generale.

Tranziția post-comunistă își are propriii câștigători și perdanți. Mulți oameni și-au pierdut locurile de muncă, șomajul a devenit cronic. În multe țări, inegalitatea distribuției veniturilor și a bogăției a escaladat. Milioane locuiesc în sărăcie abjectă, în timp ce alții care și-au câptușit deodată buzunarele se bucură de averea dobândită în fața acestora. Așa se explică de ce foarte mulți oameni se gândesc la capitalismul cu supărare sau cu ură. Puțini dintre ei se așteaptă la ajutor din partea Stângii extreme: șansele de reinstaurare a comunismului sunt minime. Pe de altă parte, numărul acelor care se îndreaptă spre Dreapta extremă este semnificativ. Urechile celor dezamăgiți, ale celor care au pierdut sau ale celor nevoiași prind repede mesajul demagogiei populiste împotriva profitului, băncilor și a companiilor multinaționale.

Atmosfera de nemulțumire este sensibilă la sloganurile de naționalism. „Viața ar fi mai bună dacă am trăi din nou într-un imperiu la fel de mare cum era pe vremea Țarului” – se spune în Rusia. „Numai dacă am putea lua înapoi acele teritorii bogate în resurse care ne-au fost furate la Trianon în 1920!” – se spune în Ungaria.

Astfel, avem *dedesubt* o masă de oameni receptivă la naționalism și la sloganuri de tip „lege și ordine”. Și avem *deasupra* partide și mișcări politice care simt oportunitățile furnizate de starea de spirit a maselor. Un cerc vicios, auto-incident, se naște din dezamăgirea față de democrație, încercările guvernărilor antidemocratice, naționalism și nemulțumiri economice. Intențiile guvernelor interacționează cu sentimentele maselor, consolidându-se unele pe celelalte.

Deținătorii puterii în Rusia observă cu îngrijorare cum creșterea producției încetinește, cum aproape a stagnat. În acest punct *atenția trebuie deviată* de la problemele economice spre „marile probleme naționale”, precum starea proastă a cetățenilor ruși ce trăiesc în afara granițelor vestice. Naționalismul dă naștere unui *imbold expansionist*. Iar aceasta nu mai este doar o problemă internă, ci o tendință al cărei efect depășește granițele naționale și amenință pacea.

Am menționat Rusia deoarece ex-

pansiunea țării a apărut în vecinătatea noastră imediată. Dar trebuie să vorbim de asemenea și despre China. Și aici ideea de naționalism este din ce în ce mai puternică. Rata de creștere a scăzut spectaculos. Inegalitatea veniturilor este extremă. Există multe voci care își exprimă nemulțumirea legată de faptul că ridicarea standardului de viață este cu mult în spatele creșterii producției. Și în această situație, naționalismul se dovedește a fi cea mai bună modalitate de a distrage atenția. Protestele locale sunt înăbușite nu prin eliminarea problemelor economice, ci cu ajutorul poliției. Persoanele cu atribuții de responsabilitate luptă cu pumnii de fier pentru „ordine”.

Deși pe harta mea imaginată auto-crațiile post-comuniste și dictaturile post-comuniste au primit două culori diferite, în termeni de naționalism, înclinația spre expansiune și limitarea tiranică a drepturilor democratice, ele împărtășesc multe însușiri. Acestea creează o legătură strânsă între ele, legătură care este destul de puternică, chiar și după ce au dispărut credințele pe care le împărtășeau referitor la ideologia Marxist-Leninistă. Cel mai probabil, această înrudire politică joacă și un rol în faptul că de cele mai multe ori acțiunile politice *internaționale* ale țărilor din zonele marcate cu roșu pal și roșu intens corespund. La sesiuni importante ale Națiunilor Unite ele votează în același mod, susțin sau resping aceleași intervenții. Ele nu au un centru comun, dar pare că dansează după aceeași muzică pe probleme cruciale. Axa puterilor represive împotriva democrațiilor din Vest este în plină formare – dacă mi se permite împrumutarea expresiei „Axă” din vocabularul perioadei dinaintea celui de-Al Doilea Război Mondial, când era numele Alianței dintre Germania, Italia și Japonia.

■ **GÂNDURI ÎN ÎNCHEIERE.** Nu sunt Cassandra: nu sunt binecuvântat sau blestemat cu capacitatea de a vedea viitorul. Tot ce pot spune este că actualele evenimente îmi trezesc amintiri istorice.

Evenimentele din Ungaria îmi amintesc de sfârșitul Republicii de la Weimar. Au existat mari nemulțumiri economice. Milioane de germani patrioți s-au simțit umiliți de condițiile de pace. Din ce în ce mai mulți s-au alăturat părții naziste. Între timp, forțele anti-Hitler se atacau una pe alta.

În alegerile din 1933, care s-au desfășurat legal, partidul lui Hitler a ieșit victorios, dar fără majoritate parlamentară. Iar apoi partidul de centru-dreapta este pregătit să intre într-o coaliție guvernamentală cu naziștii... Mă opresc cu povestea aici.

Gândindu-mă la evenimentele din Ucraina, îmi vin în minte primele cuceriri ale lui Hitler: ocuparea Saarland-ului, apoi anexarea Austriei. Agresiunea se bazează pe motive etnice: teritoriile în cauză sunt locuite de nemți. Apoi vine Acordul de la München; anunțul bucuros al lui Chamberlain: am salvat pacea – dar cu prețul anexării la imperiul german a teritoriului cehoslovac locuit de nemți sudeți. Curând, Cehoslovacia s-a dezintegrat. Și planul de a cucerii Danzig face referiri tot la motive etnice... Și cu această poveste mă opresc tot aici.

Cine știe cum vor interpreta istoricii conferința cu tema Ucraina ce a avut loc recent la Geneva. A fost un simplu eveniment diplomatic nesemnificativ? Sau a dat naștere unui nou, deși minor, Acord de la München, încurajând alte agresiuni?

George Kennan este cel care în 1946 a subliniat principiul de *îngrădire (containment)*. Este timpul de a declara din nou acest principiu. Acum nu este vorba despre răspândirea principiilor comuniste, despre expansiunea stalinistă, ci despre răspândirea principiilor naționaliste, expansiunea auto-crațiilor și dictaturilor post-comuniste care trebuie oprite.

Nu este atribuția mea de a identifica metodele prin care acest nou principiu să fie aplicat în practică. Pot afirma următoarele, în numele unei comunități: noi, cercetătorii universitari, nu suntem potriviți pentru această sarcină. Regret, dar nu pot oferi publicului un plan de acțiune.

Voi încheia aici discursul meu, fiindu-mi imposibil să o fac cu cuvinte de încurajare. Intenția mea a fost de a vă alarma, de a vă neliniști, de a trezi în voi senzația unor pericole iminente. ■